

A „kerítő” és az „ártatlan” Gertrudis

Katona József Bánk bánjának hősei közül Bánk után legkiemelkedőbb személy Gertrudis királyné. Sokoldalúan megrajzolt egyéniség, akiben fényes adottságok párosulnak leggyarlóbb tulajdonságokkal. Alakjának minden tekintetben elfogadható, pontos megítélése egyik legnehezebb, vitatott kérdése a Bánk bán-magyarázatoknak. Művészi, de bonyolult ábrázolása a kritikuskokat, magyarázókat is könnyen megtévesztheti. Található hangzott el róla az első vélemény: „Gertrudis nem egészen érthető”.¹

Arany Jánostól kezdve Gyulai Pálon és Péterfy Jenőn keresztül a legtöbb kritikus zsarnok mivolta mellett „kerítőnek” magyarázta.² E magyarázatok szerint Gertrudis Ottó minden, Melinda meghódítása felé tett lépéséről tud, abban segíti, sőt Melindát egyenesen öccse kedvéért hívta az udvarba. Egyedül csak a Melinda elleni merényletben ártatlan.

Ennek a magyarázatnak azonban van egy igen nyugtalanító vonása, amelyet már Zoltvány Irén szóvá tett 1889-ben.³ Ha ugyanis Gertrudis minden másban bűnrészes, csak „magában a tényben” nem, akkor ez nagyon sok ahhoz, hogy Bánk „ártatlant” öljön, és nem elegendő a tragikus önvád alatti összeomláshoz. Ehhez nagyobb fokú ártatlanság kellene.

Barta János volt az első, aki 1925-ben az 1913-ban felfedezett első Bánk bán-kidolgozás szövege alapján arra a következtetésre jutott, hogy Gertrudis minden Melinda elleni cselszövésben ártatlan.⁴ Így vélekedett még Hartyáni Zoltán, Galamb Sándor, Bóka László és főleg a Gyulai utáni új Katona József-monográfia írója, Waldapfel József is.⁵

A felszabadulás után a Bánk bán-kutatás is új irányban mélyült el. Elsősorban új megvilágítást kaptak a drámának az író kora égető politikai kérdéseire vonatkozó részletei és célzásai, a mű forradalmisága. Gyárfás Miklószé és Molnár Miklószé az úttörés érdeme.⁶ Molnár és a tanulmányai után megjelent új irodalomtörténeti összefoglalások és középiskolai tankönyvek - mint az irodalmi közvélemény közvetítői - Gertrudis alakját azonban ismét „kerítőnek” tüntetik fel.⁷

Molnár Miklós a lehető legsötétebb színekkel elemzi „kerítő” mivoltát, de ő is érzi a már Zoltvány Iréntől felvetett szépséghibát, és azt úgy gondolja eltüntethetőnek, hogy Gertrudnak „magában a tényben” való ártatlanságát ő sem tartja olyan jelentőségűnek, hogy az Bánk összeomlásához vezessen, hanem szerinte más okok határozzák meg a tragikus véget. Azok a hazafias belső ellentmondások, szüntelenül visszatérő kételyek és vívódások okozzák Bánk lelki összeroppanását, amelyek a dráma első felében késleltetik a cselekmény kibontakozását, a leszámolás után pedig megrendítik a hőst.

De vajon teljesen megnyugtató-e ez a megoldás?

Az tény, hogy Bánk összeomlásához a régi visszahúzó erők (származása, neveltetése, lojalitása stb.) elhatalmasodása, felülkerekedése igen nagy mértékben hozzájárul. De ezt magában elegendőnek tarthatjuk-e ez óriás földreterítéséhez? Csak ezért maradna magára Bánk bán? Annak a harcnak, melyet oly nagy szenvedéllyel vív meg családja becsületéért, annak ne lenne összeomlásában semmi része? Midőn Katona „egy Bánk bánt megölt becsületének omladékaira felállít”, ennek a fájdalmas tusának ne lenne fontossága?

Bánk gyilkosságának, bosszújának kettős indoka van: a haza és a családi becsület. Kell, hogy mindkettő érvényesüljön a tragikus megtörésben is. A harc megoldását, amelyet olyan határozottan két vonalon indított el a költő, nem valószínű, hogy csak az egyik vonalra szűkítve fejezze be. A belső ellentmondások erejét az összeroppanáshoz, bármennyire feszítő is az, önmagában kevésnek érezzük, és inkább elhisszük, mint látjuk. Az V. felvonásban éppen olyan sokszor emlegetik Bánk becsületét, Gertrudis „ártatlanságát”, mint a haza sorsát és Gertrudis zsarnokságát, és éppen annyi történik is velük kapcsolatban.

Tehát Gertrudisnak Bánk családi becsületén esett sérelmében (a „bánki sértődés”-ben) játszott szerepét, „kerítő” vagy „ártatlan” voltát mindenképpen felül kell vizsgálnunk, ha a hős tragikus elestét megnyugtatóan akarjuk értelmezni.

Egy drámai hős jellemét főleg azokból a szavaiból és tetteiből olvashatjuk ki, amelyeket a darabban előttünk mond, vagy tesz, vagy amelyekről mint megbízhatókról értesülünk, továbbá a történetekhez és más hősökhöz való viszonyulásaiból. Éppen ezért a megnyugtató magyarázathoz elengedhetetlen alap a pontos, lehetőleg minden kétséget kizáró szövegelemzés. A Bánk bánban is van jó néhány olyan szövegrészlet, melynek pontos értelme vitatott. Éppen Gertrudisnak az I. felvonásbeli szereplése és szavai is azok közé tartoznak, amelyek nemcsak a hősöket, hanem a nézőket, sőt magukat a magyarázókat is megtéveszthetik. Ez a szereplés pedig, illetve ennek helyes értelmezése kulcsfontosságú Gertrud „kerítő” vagy „ártatlan” voltának az eldöntésében. Fejtegetéseinkkel nem felmenteni akarjuk a királynét. Sötét erkölcsű, zsarnoki uralomra törő, magyar javakat pazarló királyné marad akkor is, ha nem „kerítő”. Az „ártatlanság” csak Melinda szerencsétlenségében játszott szerepére vonatkozik.

Arany János tanulmányában „A mese lényege” c. fejezetét így kezdi: „Ottó (meráni herceg) neje, Gertrudis magyar királyné udvarához jövéen, meglátja valahol s megszereti Melindát, Bánk bán nádor ifjú szép nejét. Gertrudis beteges öccse kedvtelését hajlandó elősegíteni s e céllal Melindát udvarához hívhatja palotahölgyei közé. Azonban Ottó lassan halad a hódítással: mit néjje már-már unni kezd, s hogy utoljára még alkalmat nyújtson neki, egy udvari vigalmat rendez. E vigalom napján kezdődik a bál.”

Arany tehát és utána a legtöbb magyarázó úgy értelmezi, hogy Gertrudis egyenesen Ottó kívánságára hívja Melindát udvarába öccse „kedvteléseinek” elősegítésére. Ez volna tehát Gertrudis bűnös lépései között az első.

Míndez azonban ilyen határozottan nem világlik ki a darabból. Ottó az I/9. jelenetben a következőket mondja Melindának: „Midőn bejöttem az országba | - mindjárt szemembe tüntél. | Egy szív után esengenék, hogy e | szívem felosszam. A sok udvari | szívek között - bocsáss meg - a tied volt | legeggyűbb, ártatlanabb, Melinda!”

Ezekből a sorokból inkább arra lehet következtetni, hogy Melinda már Ottó érkezése előtt az udvarba került, már ott van, és ott tűnik fel a léha hercegnek. Az első kidolgozásban is inkább emellett szól a következő szöveg: „Köszönöm, oh Királyi Asszonyom, | Hogy illy kegyes valál, és egy darab | idő folyása óta nékem ezzel (Ottóra mutat) Alkalmatosságot csinálsz a Társaságra - | Oh mert hisz Ádelájda együgyű!”

Az előversengésben Gertrudis a következőket mondja öccsének: „Ottó, no jöjj! látod, leereszkedek, | s magam jövök hozzád: de mondhatom | neked, hogy ez ma udvaromban az | ily esztelenkedések közt utolsó | fog lenni: mert azért, hogy a király | után való bánatjaimat kiverjem | fejemből, avagy téged, hercegem, | örvendezőbbé tégyelek - soha | jobbágyaim kedvét nem áldozom fel! - | Te holnap utazol - Ottó: (dörmögve) Csak céloamat | érjem - ha pokolba is - megyek.”

Mire gondolhat itt Gertrudis? Van-e tényleg valami „mélyebb célzat” ebben a leereszkedésben arra vonatkozólag, hogy Gertrudis tudja öccsének szándékát, és arra akar utolsó alkalmat adni? Arany így gondolja.

E jelenet azonban mélyebb célzat nélkül is érthető. Gertrudis részéről különben sem olyan nagy leereszkedés (csak ő mondja), hogy egy meráni herceget, az öccsét keresse. Inkább úgy látszik, arról van szó, hogy tudassa vele, másnap utaznia kell. Mert Ottó, ha tudna másnap uatzásáról, nem beszélne az előző jelenetben Biberachnak hosszabb távlatú tervekről Melinda meghódítására vonatkozólag. Csak a lelkén előmlő vágy mondatja vele: „és még ma kell, hogy ő enyém legyen”. Az első kidolgozásban, midőn a másnap uatást említi neki a királyné, igen bosszúnak tűnik fel, mintha meglepné a közlés: „G: Te holnap utazol. Gyere. O: (dörmögve) Hm, átkozott dolog!”

Az „ez ma udvaromban az ily esztelenkedések közt utolsó fog lenni” szavai Gertrudisnak csak az udvari bála vonatkozhatnak, nem Ottó „ízetlenkedései”-re. Gertrudis észrevette és tudja, hogy a nagy pazarlásnak, a fényes mulatozásnak a magyarok jó része ellene van (Peturék, meg maga Bánk is), s nem akarja végsőkéig feszíteni a húrt. Ottórol is tudja, hogy nem népszerű, gyűlölik („Törnek őrá, mert öcsém” - mondja másutt). Hogy pedig tényleg semmit se tudott a királyné öccse Melinda elleni terveiről, az főleg az I/12. jelenetből

tűnik ki leginkább. Abból a jelenetből, amelyet Arany János óta a legtöbben éppen ellenkezőleg magyaráznak.

A I/11. jelenetben Gertrudis együtt találja Melindával Ottót, s kérdőre vonja Melindát. Ez felháborodva tesz szemrehányást a királynénak, s kifejezésre juttatja azt a gyanúját, hogy őt Ottó kedvéért hívták az udvarba. Mindez azonban csak Melinda gyanúja, feltevése, nem tény.

Melinda éles szavai és illetlen távozása mélyen sértik a királynét. Asszonyait elküldi, és öccsével magukra maradnak. Őszintén beszélhetnek. (Nem gondolhatják, hogy Bánk bán és Biberach minden szavukat hallja.) Meg is teszik, de a magyarázók többsége nem hisz annak, amit hall. Maga a vitatott jelenet:

„G: Ottó! hát mi volt ez? | O: Kedves királyi néném! G: Félre azzal! | O: Ő-ő | G: Mit ő? mi ingerelte oly | nagyon fel őtet? | O: Szívem. G: Szíved? | O: Az. | G: Ottó! O: Mi lelt? | G: Azt kérde, bíborunk | bemocskolója? | O: Istenemre -! | G: Mit? | O: Túrtesd magad - | G: Ki vagy Te? és ki én? | Az én anyám s hazám Meránia | szült téged? a nagy Berthold vére így | fajult el? | O: Egyszer minden utakat | számomra készíted - aztán pedig meg | gyalázol! | G: A célod, nem, de módjaid | utálhatom. Magam készítek utat, | mivel beteg testvérem megvidámítása | volt késztetőm: nem tiltottam soha | tőled szerelmet! Vidámság, öröm, | minden csak a szolgálatodra volt: | s most fajtalan véred tilalmas úton | Melinda bírására csörgedez. Itt áll ím a gyűlöltetett: s az a szép győzedelmes, | kit meg kellett volna győzni, | amott megy - utálván ezt, engem is | kerül.”

Ha az Arany-féle magyarázat ismerete nélkül, befolyásmentesen olvassuk ezeket a sorokat: „s most fajtalan véred tilalmas úton Melinda bírására csörgedez”, lehetetlen, hogy ne érezzük benne a meglepődést, a látottakkal való első találkozást, a megbotránkozó tudomásulvételt. A mondat természetes hangsúlya Melinda bírásán, Melindán van. Az ellenkező magyarázat hívei szokták a „tilalmas úton” szavakat kurzíve szedetni, így akarván a hangsúlyt erre húzni. Mondanunk sem kell, hogy ez természetellenes. Nem Katona szedette így, az 1821-es kiadásból hiányzik.

Miért háborodna fel így a királyné, miért kérdezné éppen ezt, ha tudna Ottó szándékáról, sőt nemcsak tudna, hanem éppen erre a célra rendezné a bált? Teljesen érthetetlen volna ez a képmutatás. Gertrudis őszintén beszél, négy szemközt vannak.

„A célod nem, de módjaid igen” részletet Arany és Péterfy után a legtöbben úgy értelmezik, hogy a cél jelenti Melinda bírását, a mód pedig a herceg heveskedő, ügyetlen és sikertelen udvarlását.

Az előbbi megállapításunk után (a királyné itt értesül először Ottó „ízetlenkedéseiről”) az előbbi értelmezés teljesen értelmetlen. Gertrudis a célon

öccse szórakozását, vidám mulatozását érti, a módon pedig Melinda erényének a megtámadását.

Így a bíbor bemocskolása sem lehet a Melindától kapott kosár, a kudarc, hanem az a meggondolatlan könnyelműség, amellyel egy meráni herceg, lovag az udvar legmagasabb rangú palotahölgyét, az ország nádorának feleségét akarja elcsábítani.

Mindez természetes így a mai szövegből is, de hogy mennyire így természetes és más értelmezés nem igen lehetséges, érdemes hozzá Katona első fogalmazását is látnunk, mely részletezőbb, világosabb:

„G: Herczeg! én kívánok itt | Világosíttatást! adj számot! O: Én | Királyi Néném! G: Félre ezzel! O: Ó - G: Mit Ó,? Mi ingerelte Ádelájd | Szívét fel olly nagyon? | O: (akadozva) Szerelmem. G: Szerelmed? A Szerelmed? O: Az. G: Ottó! - Teremtőm! O: Miért, Mi lelt? G: Ha! te | Bémocskolója Bíborunknak! O: Ezt | Én Istenemre! - G: Mit? O: Hát nem te készítesz | Vígóságok által utat erre? G: Hah! Ki vagy te? és ki légyek én? - Az én Anyám s Hazám Meránia | Szült tégedet? Dicső Meránia Bertholdja Törsökének egyik | Dísz ága így elaszva korcsosodott? O: Gertrud! előbb lovall' sz, továbbra le | gyalázol? G: A célodat nem: Azt A hogy cselekszel, óh igen. - Magam Alkalmatot szereztem volt vidámságod Végett, mivel beteg valál. | Asszonyimnak egyikét ajánl'tam Volt a megengedett szeretet, és Élésre: s most az átkozott Szemed | Bánk Ádelajdja nemtelen s tilalmas | Szerelme elnyerésére áhítóz | Most már ím' itt áll a gyűlöltetett | S a' Győzedelmes, akit nekie | Meg győzni kellének, amott megy! Ott-ott | Utálva téged, engemet kerül. -"

Ami tehát a mostani szövegben is természetes, az első fogalmazásban félreérthetetlenül világos. A királynő itt a bálon értesül először arról, hogy Ottó Melindának udvarol. Világos az is, hogy nagyon fel van háborodva azon, hogy a herceg nem elégedett meg a neki engedélyezett asszonnal, hanem Melindára, Bánk nejeére áhítózik.

A második fogalmazásban már kissé homályosabbnak tűnnek fel Gertrudis szavai, s ezért téveszthetik meg jobban a magyarázókat. De hogy Katona a megváltoztatott szöveggel is ugyanazt akarta kifejezni, mint az elsővel, kétségtelen. Átírása nem azért történt, hogy ezáltal a királyné vonásain, magatartásán változtasson, hanem szinte első bírálója, Bárány Boldizsár által kívánt szószerinti stílári javításról van szó. Ezt a helyet ugyanis Bárány moralitást sértőnek találta, s azt ajánlotta: „Jobb lenne tán generalításban maradni, s a királynéval ily formán szólítani: „Neked mindenféle örömet engedtem, kerestem mulattatásodat, nem tiltottam a szerelem örömit is. Udvarom szépei vetekedve voltak óhajtásaidra, szolgálatodra készek stb.” - ily formán. Míg generalításban van, addig nem oly mocskos a dolog.”

Gertrudis tehát a bálon értesül Ottó udvarlásáról. Eddig nem „kerítő”, nincs magaviseletében semmi vétkes. Nagyon könnyen elképzelhető, hogy az ud-

varba jóformán mindenki tud Ottó széptevéséről, csak éppen a királyné nem. Ismerik a lovagi udvari etikett külsőségeivel szemben való merevségét és szigorát, nem merik előtte felfedni. Ottó legkevesbé, hiszen igen tart nénjétől („én csak rettentő királyi nénémtől irtózok”).

Van azonban már ebben a jelenetrészletben is, a második felében (és még inkább a jelenet további részében) olyan hang a királyné részéről, amelyből előző szavaira, sőt magatartására is gyanú árnyéka vetődik vissza.

Gertrudist a I/11. jelenetben mélyen sértették Melinda szavai. Ez most, midőn Ottó ellen felháborodik, újra eszébe jut, s rögtön a feddés, korholás után hozzáteszi: „s az a | szép győzedelmes, kit meg kellett volna győzni, | amott megy - utálván ezt, engem is | kerül”. Majd nem tudva tőle szabadulni, bosszúsán fűzi tovább ezt a bántó gondolatot: „egy férfi nem tud kifogni egy asszony személyen...”

A királyné jellemének fő vonása az uralomvágy s az ezzel járó határtalan gőg. Egy másik, nagyrészt az előbbivel összefüggő vonás benne a meráni család lovagi hírnevére (inkább, mint becsületére) való féltékeny őrködés, vigyázás. Ezt megköveteli nemcsak az idegentől, hanem a hercegi család tagjaitól is (sőt halálba is tud rohanni érte). E két alapvonás azonban összeütkezésbe is kerülhet egymással. Ebben a jelenetben egy ilyen összeütkezésnek vagyunk a tanúi. Nem éppen erkölcsi megfontolások készítetik ugyan Gertrudist a felháborodásra, de mégis - aki sokat ad a lovagi etiketre - a hercegi családja hírnevét is veszélyeztetve látja, midőn felfedezi Ottó udvarlását. Ezért nevezi „a bíborunk bemocskolójának”, de ugyanakkor felébred mérhetetlen gőgje is, és nem tudja elviselni indulatos kitörés nélkül, hogy Melinda udvariatlanul gyanúsító megjegyzést tett rá. Megbántott büszkesége most egy pillanatra inkább azt kívánja, hogy „meg kellett volna győzni” Melindát, akkor nem sértegethetné, s e gondolatában érik Ottó lemondásra hajló szavai. Sértett mérge dühében elhangzanak ajkáról a végzetes szavak: „Ki ekkor is még lemond, az oktalan-bolond.” Aki előbb a család lovagi hírnevéért szállt síkra, íme maga is beszennyezte azt.

Ottó érzi és érti, hogy Gertrudis mit gondol a bíborunk bemocskolásán, hiszen a „megvetett szerelemmel” állítja szembe, midőn tehetetlenül így szól: „Néném, tehát mi lesz kedved szerint? | Majd bíborunk bemocskolása, majd | megvetett szerelmem által a | rád háramló szegény gyötör.”

A királynében újra a család lovagi hírnevének a védője kerekedik felül, s fenyegetőleg mondja Ottónak: „Tudd meg kicsiny lelkű, hogy e dolog, | ha Melinda érdemét temette volna | el, úgy kikergettetni kész lehetnék | országimból”.

Ezzel azt akarja mondani, nagy haragjában, hogy kikergettette volna országaiból Ottót, ha Melindát elcsábította volna, de kis szünet után ismét gőgje kerekedik felül, s így folytatja: „- és mégis, ha azt | megérni kellene,

hogy reám mutatva | susogni hallanám: ni itt megyen | Gertrud, az öccse kinek kontár vala Melinda elszédítésében -. Nem is talál rá szavakat, mit érezne akkor, csak megvetéssel vágja oda: „- Ottó!”

A „kikergettetni kész lehetnék” kifejezést többféleképpen értelmezték már. A „kerítőség” hívei szeretik így értelmezni: „Ha sikerült volna Melindát elcsábítanod, e tettetted nem szégyenleném, sőt végső esetben, még elszenvedtem volna érte az országból való száműzetést. Ez kisebb szégyen királyi voltomra, mint ha neveltségessé tesz kontár öcsém”.⁸ Mások egyszerűen ezt a jelentést tulajdonították neki: „lehet, hogy engem kikergettek volna országomból”.⁹

A „kész lehetnék” azonban Katonánál azt jelenti: kész lennék, hajlandó volnék (pl. az V/1. jelenetben Izodora: „Csak azt | tudnám, ki volt azon gonosztevő! Oh | mert kész lehetnék e fájdalmaimban | öngyilkosommá lenni”). A „kikergettetni” itt nem szenvedő, hanem műveltető forma, tehát dorgálás, fenyegetés van benne Ottó felé. Ilyen értelmezést (fenyegetést) sugall egyébként az első fogalmazás szövege is: „G: Tudd meg Te csábító, hogy e’ dolog | ha Ádelájdnak Asszony érdemét | mocskolta volna bé: úgy vélle- együtt | mint Udvarom gyalázatit - Pelengér | Oszlopra kész volnálak áll’tani.”.

Ez a másodszor megnyilatkozó, ismétlődő ingadozás a lovagi hírnév védelme és a gőg pillanatnyi dühe között végülis azt a látszatot keltették Ottóban, mintha a királyné helyeselné, jóváhagyná Melinda ostromlását, s megzavarodva szinte „kerítőnek” kéri fel: „add tanácsodat nekem, hogyan lehessen enyém Melinda szíve”. Csak most eszmél fel Gertrudis, hová ragadta indulatos gőgje, s megdöbbenve „elsárgulva rezzen vissza”: nem tud mást mondani: „Hallatlan!” s felindultan csak egy kis ideig tartó járkálás után képes távozni.

Végtelen hiúsága tragikus dilemmába juttatja, melyből nem tudott, nem volt ereje kikeveredni, „meg volt láncolva”. E végzetes dilemmába kerülés (egyaránt felháborítja, hogy Ottó Melindára vetette ki hálóját és hogy „kontár vala”) a királynét olyan helyzetbe hozta, hogy „kétféleképpen beszél gondolatait”. Az egyik oldalon elítéli Ottót és megfenyegeti, a másik oldalon meg szinte bátorítja a hódításra. Gertrudis tehát itt nem egészen „ártatlan”. Annyiban vétkes, hogy sértett gőgje pillanatnyi, de féktelen dühében Melinda bukását kívánja, s ennek indulatos szavak kíséretében kifejezést is ad. Ez azonban csak ezeknek a perceknek a bűne. Gertrudis sem előtte, sem utána nem mondható „kerítő”-nek. Találónan jegyzi meg Bóka László: „csak pozíciója vétkes”.

Ezzel az itt megismert vonással egyezik a királyné magatartása a dráma további folyamán is.

Jászai Mari Gertrudis szerepében

Midőn Izodorától megtudja Ottó merényletét Melinda ellen (IV/2.) s utána rögtön, hogy gyilkos is lett, így háborodik fel: „Ezt is? Ottó”, így érzékeltetvén, hogy az előbbi tette (a merénylet) is vérig sértette. Nem a Bánktól való félelem itt az uralkodó érzélem (bár kétségtelen, ez is jelen van), hanem megint a meráni bíbort ért mocskok. Így folytatja elmerengve pár szavas kitörését: „Ottó! Meránia!”, s végső konkluzióként így is kiált fel: „Átok reád fiú, ki örök mocskok l közé keverted hazádat!” Ugyanaz a magatartás, mint az I/2. jelenetben, itt is „bíboruk bemocskolóját” látja.

Végeredményben Melindát, mikor gyalázata után megjelenik nála, sajnálja, fájdalma meghatja. „Szánlak” mondja a IV/4. jelenetben. Akkor szól így, még mielőtt észrevenné rajta a megzavarodottság, a kezdődő tébolyodás nyomait, tehát családi tragédiájára, nem elmebeli állapotára érti.

Még mikor elvezetteti - bár az udvari asszonyok előtt felveszi a méltóság hangját - azon is átüt ez az el nem titkolható részvét. Katona rendezői utasítására itt így érezteti e lelkiállapotot: (a bejövő asszonyokhoz - méltósággal, de mégis valamennyire szánakozva) „Vigyétek e szegény tébultat el!”

Gertrudis Melinda szerencsétlensége után érzi, hogy Ottó tettéért valamegyest ő is felelős, bár nem tudott előzetes udvarlásáról és az elcsábításban sem segítette elő. Határtalan büszkesége azonban itt sem talál megoldást a kimagyarázkodásra, sőt még gyanúsabbá válik Bánk előtt. De figyelemre méltó az a heves és őszinte kitörése, amellyel a Bánk részéről elhangzó nyílt vádat visszautasítja (IV/7.): „B: ... aki lábat ad a bujálkodónak, és tovább az áldozatra így tekint le - ő l holott nem érdemes, hogy saru- szíját megoldja: mert kenőcsli testét, l lelkét. G: (megsértett büszkeségének legnagyobb dühével felugrik) Gonosz hazug! ki tette azt? - l Légy átkozott Melindáddal! legyen l örökre átkozott az a kölyök, kit l gyalázatomra szült Meránia!”

Ezeket a sorokat a „kerítő” - magyarázat hívei úgy értelmezik, hogy női hiúsága miatt, a „mert kenőcsli testét-lelkét” szavak miatt lázad fel (ezért ezeket a szavakat az eredeti szövegtől eltérően dőlt betűkkel szokták szedetni). Ha a női hiúságának megsértése benne van is a királyné heves kitörésében, az alapvető motívom mégsem ez, hanem a „kerítőség” vádja, hiszen azonnal átkozza Bánkot és Melindát és Ottót is, mint akiknek ezt a vádat köszönheti.

Ugyanennek az „ártatlan” magatartásnak a következetes megnyilvánulásai a haldokló Gertrudis szavai is (IV/8.): „Nem érdemeltem. - majd Ottó! Ottó! gyilkosom” és legutolsó szava: „Így - ártatlanul!” Ezek a szavak részéről ismét a kerítőség vádjának a visszautasításai, mert úgy érzi, hogy Bánk elsősorban ezért ölte meg, hiszen a tördöfés előtti utolsó szava ez volt: - „kerítő”.

Halála előtti percekben fellobog benne ismét a meráni ház lovagi hírnevének szenvedélyes féltése is. Elmenekülhetne Bánk elől, meg is kísérli, csak midőn az hazáját átkozza, akkor tört ragad, bár tudja, hogy a biztos halálba rohan.

Az egyébként gonosz, zsarnok királyasszony tehát Melinda elcsábításában nem „kerítő”, meglehetősen mentve van. Erre vonatkozhatnak Katona szavai is: „Gertrudist se reméljük angyalnak” - majd így folytatja - „csak tiszteletre méltó állapotja az, mely engem valamennyire mentségére készítetett”. Vagyis enyhébb színeket használ drámájában, mint amilyenek a történelemből megismerte.

A tragédiában éppen az előbb kifejtettek következtében világosan érezhető, hogy a bánt nemcsak a hazafiúi belső ellentmondások készítetik ingadozásra, hamleti tétovázásra tette végrehajtásában, hanem Gertrudis „kerítő” mivoltára vonatkozó gyanújának állandó bizonytalansága, illetve bizonyosságának és bizonytalanságának folytonos hullámozása is.

Kikben és hogyan alakult ki az a gyanú, hogy a királyné „kerítő”? Az udvari nép, amely előtt nem titok Ottó udvarlása, gondolhat éppen rá, s valószínűleg gondol is, mert látja, hogy a királyné mindenben öccse kedvében jár. Így van vele Petur is. Feltevésük azonban csak nagy általánosságban mozoghat.

Erőteljesebben csakis a legérdekeltettebbekben, Bánkban és Melindában éled az a gyanú. Legelőször Bánkban fogamzik meg homályosan, midőn a palotába megérkezve megtudja Peturtól, hogy Melinda veszélyben forog. Minthogy Petur „setétben” levő titokról beszél, sejteti, a királynéval való elégedetlenségről van szó, és hogy abba Bánk is „bele van keverve”, Melinda a jelszó. Természetes, hogy a nádor gyanúja rögtön a királynéra terelődik: „És ezért futom-e én az országot, hogy addig itthon folytsák meg üdvösségemet? - talán ez a királyos asszony ezért tetéz munkákra, hogy szemem elkábulásakor, szívemben a benn lakó becsületet megölje?”

Fontos itt megjegyezni, hogy ezt a hangosan végiggondolt sejtelmet, gyanúsítást Biberach valamelyik elfüggönyözött ajtó mögül hallja.

Másodszorban Melindában ébred ilyenszerű sejtelen. Összefüggést érez udvarhoz hívatatása és Ottó udvarlása között. Ezt a feltevést az okozhatja, hogy igen sértőnek érzi, amiért a hercegi udvarló őt az udvarban a „legegységűbb”-nek találja. Ezt az erős jelzést még maga az ostoba Ottó is bántónak érzi („- bocsáss meg -” mentegeti magát), de nem gondolja, úgy megsérti vele, hogy Melinda rögtön gyanút fog. A megsértett Melinda gyanúját Ottóval azonnal közli (I/9.), s a királynének is szemébe vágja (I/11.).

Benne ez a gyanú szerencsétlensége után teljes határozottságot ölt. Ő azzal a határozott tudattal ölhetné meg a királynét, hogy „kerítő”-vel végzett.

Ezt a Melinda által felvetett sejtelmet (I/11.) Bánk is hallja és ez előbb már felmerült gyanújának újabb tápot ad. Melinda e szavait ugyanakkor hallgatja Biberach is.

Bánk gyanúja további alakulásában legnagyobb szerepe a fentebb elemzett (I/12.) jelenetnek van. Lelkébe mélyen bevésődnek a „förtelmes asszony” e szavainak a tövisei: „Ki ekkor is még lemond, az okatlan-bolond”, de ugyan-

akkor hallja és látja a királyné dilemmáját is, mely „kétféleképpen” beszélteti. Bánk világosan felfogja a kétféle beszéd jelentőségét, ha keserűen gúnyolja is. Mert nemcsak a biztatást, a „kerítő felbújtást” hallja, hanem előbb tapasztalja a királyné Ottó elleni felháborodott haragját és fenyegetését is a Melindát ért támadása miatt. Gertrudis dilemmája, „kétféleképpen” való beszéde Bánk számára is végleg kérdéses marad olyan vonatkozásban, hogy állandóan visszaemlékezve rá, nem tudja határozottan eldönteni, „kerítőnek” vagy „ártatlannak” tartsa-e a királyasszonyt. Állandó kétségeinek, gyanújában való ingadozásának ez a jelenet a fő indítéka. Mert hiába kap Biberachtól az összeesküvőknél újabb, sejtelmeit alaposan megerősítő közlét (II/3.), a továbbiakban tétovázik ismét, nem biztos gyanújában.

Legszebb példája ennek a szégyene után (III/I.) való megrendítő nagy tépelődése („Lelkem ingadoz határtalan | kétségek között s eszem egy nagy óceánban | lebeg veszejtve minden csillagot”). Érzí, hogy amit eddig tud, nem elég. Melinda szavai: „... a királyné | aludni ment - álmos volt. Add vissza gyermekem, te nagy királyné!” ismét erősítik, felforrósítják gyanúját abban az irányban, hogy Gertrudis bűnös még „magában a tényben” is („Helyes, helyes meráni asszonyom!”). De a monológ további soraiban újra végighullámszik a tette lendítő gyanú és a visszahúzó kétely kettőssége. Nem tudja elhinni arról a királynéről, akit látott és hallott, midőn Ottót Melinda miatt a bíbor bemocskolójának nevezte és országaiból való kiűzetésére is hajlandó lett volna, hogy mégis ilyen aljas „kerítő” legyen: „De istenemre, lehetetlen mégis ez - Nem! nem lehet!... Hiszen Melinda úgy se tudja, mit beszél”. Majd újra ugyanez a támpont („És a királyné álmos volt!”) feltűzeli egészen a gyilkosság gondolatának a megszületéséig („Épülj fel! izmosodj meg gondolat!”). De továbbra is jellemző kétségbeesett bizonytalanságára az a megszólítás is, amellyel Izodorrától - hogy újabb bizonyosságot nyerjen - megkérdezi: „Egy szót csak, irgalmas lélek...” Mikor pedig megtudja tőle, hogy a királyné megbékélt Ottóval, összekapcsolja a Melindától hallottakkal: „Megbékélt: álmos is volt!”, s úgy látja, a királyné csak tettette az álmoságot, szándékosan hagyta magukra Ottót és Melindát: „Szépen kidolgozott csalárdkodás -” mondja, és azt gondolja, most már világosan lát.

Tiborccal való jelenete alatt (III/3.) a másik vonalon a haza sorsa felett érzett felháborodására, a zsarnokságra terelődik át gondolata, s kap hatalmas indítékot tette elkövetéséhez. E jelenetben azért ugyanakkor „a maga panasza is beszél”. Katona itt olvasztja egybe véglegesen - nagyszerű művészettel - a zsarnok elleni lázadás és a „kerítő” elleni bosszú érzését. Miként a haza sérelmei magukban nem volnának elegendők ahhoz, hogy tettét elkövesse, ugyanúgy e kételyekből sem tudna szabadulni. A haza és a becsület sérelme állandóan erősítgetik egymást, s csak egybefonódásuk ad azokra erőt, de nem

biztonságot, hogy Bánk szenvedélyének legmagasabb fokán leszúrja a királynét.

Jellemző ugyanis, hogy Bánk még a királynénál sem érzi határozottan „megizmosodva” a gyilkosság gondolatát, és csak feltételes módban beszél: „Meg fogok tán nemsokára nektek fizetni jó név gyilkolói!” Ez is a becsületsérelem vonalán való bizonytalanság.

A tett után való visszarettenésében is megvan mind a haza, mind a becsületvonal. Rögtön felülkerekednek benne hazafiúi kételyei, midőn így sóhajt fel: „... de ne tapsolj hazám - ni! - reszket a bosszúálló -”. Ezt a visszarettenést családi becsületén esett sérelem jogos megtorlásának az érzésével próbálja ellensúlyozni: „Örvendj becsületem, lemosta mocskod a vérkereszttség ...” de csak egy pillanatig tart ez is, a következőben már ismét így vallja be kétségét: „Ki! a tető mindjárt rám szakad.”

Katona mesteri módon tudja fejleszteni azt a komplex lélektani ingadozást, amely Bánkban lejátszódik. A hazai sérelmek síkjában a forradalmi és visszahúzó, lojális nemesi erők küzdelme, a régi és az új harca, de ugyanakkor a becsületéért vívott párbajban pedig a bosszú jogossága érzetének erősödése és gyengülése. A kettő együtt bámulatós lélekrajzi ötvözetében jelentkezik.

Az V. felvonás sok részlete, ha Gertrudot „kerítő”-nek tartjuk, meglehetősen érthetetlen marad, vagy feleslegesnek látszik. Viszont, ha „ártatlan”-nak találjuk, a felvonás minden mozzanata érthető, indokolt.

Bánkot a királynénál határtalan indulata átlendíti kételyein és bizonytalanságán, megöli a királynét, s ha újra fel is támadnak szorongó érzései, az V. felvonás elejére összeszedi magát, jogosnak érzi tettét akár a hazáért, akár becsülete megvédéséért. Nagy határozottsággal vágja oda méltósága jelvényét Gertrud koporsójára. Ezzel a nem éppen lojális tettel azt akarja jelezni, hogy lemond rangjáról, szakít a „királyi székkal”, így adja tudtul Peturékhoz, az „elégedetlenkedők” való csatlakozásának nyílt vállalását. Ezt látja ebben Mihál is, ki pár perccel később „pártütő”-nek nevezi. Bánk főleg Tiborc szavainak a hatása alatt belátta, hogy a forradalmi erőszak elkerülhetetlen a királynéval szemben. („nincs itt más kigázolás”), de a nemesi felkelés helyett az egyéni zsarnokölést választja, így akarja megmenteni hazáját a polgárháborútól: „Felért az égre a sanyargatott l nép jajgatása s el kellett neki l akármiképp is esni, hogy hazánk ne essen el polgári háborúban...”

Ez az elgondolása és érvelése azonban nem egyezik teljesen a nemesi összeesküvők felfogásával. Aki - szerintük - nem a „világ láttára”, nem nyíltan követ el ilyen tettet, az „az alattomos gyilkos”, még akkor is, ha a király maga állapítja meg Gertrudról, hogy „Ő hibás: l hiszen másképp nem ölte volna meg magyar”. A tett indoka jogos, de módja, formája elítélendő.

Hogy ezt jobban megértsük, nem szabad elfelednünk, hogy a Bánk bán bizonyos fokig ún. lovagdráma, de azok közül a legművészebb és ugyanakkor

a legreálisabb is. A lovagdrámák kelléktárából még nem egyre akadunk benne (pl. Simon bán feleségének hetes ikrei, közülük hat kitevése, a színen való gyilkosságok, a gyakori átokmondások, altató és hevítő porok használata, mások beszédének kihallgatása, nagy szenvedélykitörések, a lovagias nőisztelet, lovagi bajvívás stb.) Az egész drámát átlengi a XIII. század magyar lovagi világának a szelleme. A korrajz Katona egyik nagy erénye. A „századok lelkét” ki akarta és ki is tudja fejezni. Műve az aranybulla előtti kor levegőjét árasztja magából. Emberei igazi középkoriak akár parasztok, akár nemesek vagy királyok, akár magyarok, akár idegenek. Ez különösen áll az V. felvonásra.

Így értjük meg, miért átkozza Petur „az alattomos gyilkost”, miért közösi ki maguk közül. Az első fogalmazásban ez olyan erőteljes, hogy még önmagát is átkozza miatta: „Átok tulajdon síromon midőn | azon szövetség, melyet én teremték | alattomos gyilkost érele”. A XIII. századi magyar lovagi szellemet sértette meg tehát Bánk, midőn a királynét nem a „világ láttára” ölte meg. Ebben a királyhű udvarnokok és nemesi lázadók közt nincs véleménykülönbség. (Ez a magyar lovagi felfogás nyilvánul meg még a XIV. században is, mikor Zách Felicián nyíltan az ebédlő királyi családra tör.)

Petur átka különben Bánkot megrendíti, de nem sújtja le egészen, mint több magyarázó gondolja. Bánk ugyanis nemcsak zsarnokság miatt ölte meg a királynét, hanem családi becsületén esett gyalázatot is meg akarta bosszulni. Ennek a jogosságába vetett hit tovább tartja benne a lelket. Alig pár perccel előbb tárta fel a királynak „nemzete jó nevéen” Gertrudis által ejtett sérelmét. Bánknak ezek a szavai a drámában a legszenvedélyesebb megnyilatkozások közé tartoznak. Gyilkosnak nevezi a királynét, aki „vérét ölte meg”, sőt azt mondja, még ennél is „több”: „Ha tízszer, harmincszor megölt, | ha kincsemet rabolta el, ha széjjel | szaggatta gyermekeimet, feleségemet - | még tán megengedhettem volna: de | ő jó nevét ölé meg nemzetemnek | rút öccse által...” (A „nemzetem” szó itt, miként a „vér” is, Katona nyelvén családot, nemzetséget jelent, (Vö. „Árpád és Bor vére”). A családi becsület tehát még gyermekének és feleségének is elébe rangsorolja élete értékei között, magas lovagi piederstálra emelve.

Ez a Gertrudist ért magas izzású vád Endrét, aki nemcsak király, hanem majdan keresztes hadjáratot vezető lovag is, mélyen érinti becsületében, s belátja, hogy itt „Árpád és Bor vére között folyó dologban” középkori szokás szerint csak a lovagi perdöntő bajvívás, az istenítélet egyik fajtája lehet az ítélkezés módja. Az udvari lovagok („leventák”) Bánk szenvedélyes vádja hallatára, rendkívüli nagysága iránt érzett tiszteletből, talán az udvarban keringő pletykák hatása alatt is, nem vállalkoznak arra, hogy a királynén esett „szennyet lemosassák”. Csak midőn maga a király akar megívni a királyné „jó nevére”, akkor vállalkozik Solom a párviadalra, mert eszébe jutnak atyja

szavai: a királyné azzal halt meg, hogy „ártatlan”. Ez a bajvívás Solom szerencséje esetében természetesen csak a „kerítőség” vádja alól mentené fel a királynét.

Bánk, noha Petur átka megrendítette, még eléggé aktív, bízik a maga igazában, és sajnálja a derék, fiatal Solom lovagot, hogy életét el akarja veszíteni „egy gonosz asszony miatt”. De jön a végzet. Myska bán megállítja a bajvívásra indulókat, és Bánknak szinte egy időben kell hallania Solomtól, hogy a királyné utolsó szavaiban „ártatlan”-nak mondta magát és Myskától, hogy Biberach halálán megesküdött, a „királyné ártatlan”, mert „semmit sem is tudott Ottónak ízetlenkedéseiről”. Solom ekkor nemcsak a maga, hanem kora lovagi erkölcsi ítéletét hangoztatja, midőn kijelenti: „átkozott legyen, ki a nemes kardot bemártja egy alattomos gyilkosnak a vérébe”. Ennél súlyosabb ítéletet abban a korban lovagra nem mondhattak: kiközösítés a lovagok sorából.

Ha a „kerítő”-magyarázat alapján állunk, itt megint nehézség van. Kénytelenek vagyunk Gertrudis és Biberach szavait kétségbe vonni: „A néző azonban tudja, hogy ez nem igaz, hiszen látta és hallotta, hogy Gertrudis nemcsak tudott Ottó ízetlenkedéseiről, hanem egyenesen buzdította öccsét, valósággal a kerítőnő szerepét játszotta mellette... Bánk, aki fültanúja volt annak, hogy Gertrudis kerítőnként unszolta öccsét Melinda elcsábítására, Bánk, aki Biberachtól hallotta, hogy azért kellett országvizsgálásra mennie, mert egyeseknek útban állt... most higgyen ártatlanságában Myska bán szavára?!” Vagy: „Alig hat rá (ti. Bánkra) Biberach vallomása...” még ha lehetne is hinni ennek a jellemtelen lovagnak.

A XIII. század lovagvilágának a levegőjéhez azonban az is hozzátartozik, hogy a haldokló utolsó szavának igazat adjunk, még ha erkölcsileg nem valami megbízható volt is életében.

Maga Katona nem minden célzat nélkül hívja fel a figyelmet arra, midőn Myska bánnal ezt mondatja: „az ördög is igazat mondana halála óráján, bizonytalannal”. Igenis Bánk is hisz neki, ő is ennek a kornak a gyermeke, és annyit ingadozott éppen ebben a kérdésben.

Igazat mond tehát Gertrudis is, Biberach is utolsó szavaival. És ez összhangban van nemcsak a kor gondolkodásmódjával, hanem a Gertrudis „ártatlanságáról” mondottakkal is.

Egyébként is Biberachnak megvan rá az oka, miért mentse a királynét. Szerepe a Melinda körüli események alakulásában sokkal nagyobb, mint amekkorát általában neki tulajdonítani szoktak. Egyrészt Bánk gyanúját az összeesküvőknél szinte a bizonyosság fokáig ő szítja fel. (Bánk: „...hiszen ni, itt világos egészen, amit én, üresfejű ki nem tudtam találni. Német! te megnyitottad szemem!”) Úgyannyira, hogy itt nevezi Bánk Gertrudist először „kerítőnek”, Biberach ugyanis úgy tünteti fel Ottó udvarlását, mintha előre kiterve-

zett udvari cselszövény folyománya volna. Azonban, ha közelebről megvizsgáljuk szavait, kiderül, hogy a királyné szerepéről voltaképpen nem tud és nem is mond semmi konkrétumot, hanem ügyesen feltálat általánosságban pontosan (szinte szóról szóra) azt ismétli meg, amit Bánk az I/6. jelenetben és Melinda az I/I. jelenetben mond. A ritter ugyanis (mint fentebb is jeleztük) ezeket az ébredező gyanúsító feltevéseket valamelyik ajtó mögül hallja, s mivel az összeesküvőknél szorongatott helyzetben van, „eszét feltekerve” pokoli ravaszságú tükörképét adja Bánk és Melinda gyanújának. Természetes, hogy Bánknál telitalálata van.

Másrészt Biberachnak nagy része van abban is, hogy Ottó az I/12. jelenet után folytatja Melinda elleni támadását. Ottó ugyanis a királynéval történt négy szemközti beszélgetés után „bosszúság és szégyen közt habozván” nem igen merne újabb akcióba kezdeni, ha Biberachtól azonnal „irtóztató” tanácsot nem kapna. Tulajdonképpen ő indítja el a sors kerekét, nem Gertrudis sértett gőgjének fájóan gúnyos „unszolása”.

A lovag érzi és jól tudja, hogy Bánk gyanúját ő keltette fel a királyné irányában, tudja, azt is, hogy Bánk szinte őrjöng a családját ért gyalázat miatt, a királyné élete veszélyben van. Ezért halála perceiben lelkiismeret-furdalás-félét érezve bevallja: a királyné „ártatlan”, semmit is tudott Ottó ízetlenkedéseiről. Ez az „ártatlanság” nem „magára a tényre”, hanem a „kerítőségre” vonatkozik. A „tényről” ugyanis ő azt hiszi, hogy nem történt meg, Ottó próbálkozása a porok ellenére is sikertelen volt („... nem hiszem biz én a gyáva herceg boldogult. - Gyanú kínozza Bánkot”).

Nem hiába szerepelteti Katona az V. felvonásban Biberachot koronatanúként, és nem olyan jelentéktelen dolog vallomása, hogy ebben se Bánk, se a nézők ne higgyenek. Ez a közlés logikusan beletartozik Bánk drámájába, és dramaturgiai fontosságú.

Miért tenné ezt a vallomást Biberach, ha nem volna igaz? Miért hazudna? Még az udvaronc szolgálkéségével is nehéz volna Gertrudist menteni akaró hazugságát megnyugtatóan értelmezni. Vagy ő ne ismerné a királyné pontos magatartását s Ottó minden szennyes dolgát? Ő, aki „mindent tudott?”

Biberach nem hazudik. Vallomásával teljesen egybehangzóan áll az I/13. jelenet. Miután ő is hallotta a királyné és Ottó párbeszédét (I/12.), úgy fogja fel, hogy a királyné felháborodása és haragja azért van, mert Ottó szerelmével Melindát merészelt ostromolni. Kiengesztelni tehát csak úgy lehet, ha bocsánatot kér, és azt mondja, nem igazi szerelmi vallomás történt részéről, csak próbára akarta tenni Melindát, „mert sokat hallott a magyar feleségek állhatatosságáról”. Biberach is ezek szerint úgy tudja (már pedig ő tudja), hogy Gertrudis itt értesül először Ottó szándékáról, s nem tud semmit előbbi „ízetlenkedéseiről”. Ellenkező esetben szavainak, tanácsának semmi értelme sem volna.

Biberach minden cinizmusa, elvetemültsége mellett is szintén középkori ember, ha nem vallásos, akkor babonás, aki élete utolsó perceiben nem mer hazudni. A drámai igazságszolgáltatáshoz tartozik ez is, hogy az igazi bűnös halála perceiben felfedi az igazságot. Így tanulta Katona Shakespeare-től is. Romantikus fogantatású, de reálisnak is elfogadható.

Bánkra Petur szavai is leverő hatással voltak, nemcsak azért, mert megtagadja, hanem azért is, mert úgy érezte, halálának, megkínóztatásának ő is oka. Még inkább lesújtanak rá Miyska bánéi és Solom mesteréi. „Oszlop módra” szóltanul áll, „földre szegezett szemekkel”, nem érti, mit beszélnek körülötte, csak akkor tér magához, mikor fiát akarják elvenni Mikháltól. Nehéz elképzelnünk, hogy Biberach vallomása „aligha hat rá”, nemcsak Katona már idézett rendezői utasítása miatt, hanem a megrendült Bánk szavai miatt is. A bán, még mielőtt tudna Melinda haláláról, már saját erkölcsi haláláról, saját „sírjáról” beszél (B: (fájdalommal) Melinda! - Sírján ezt fúvassam így | enyelge sokszor. Oh Melinda! eltűnt | a szép idő - te fúvasd síromon”).

Bizony Biberach vallomásának szörnyű következményei vannak Bánkra. Solom szavai csak a külső büntetést mondják ki, de az önvád mardosása, a lelkiismeret furdalása a szörnyűbb, éppen annál a Bánknál, akinek annyira jellemében gyökeredzett - mint láttuk - a tétovázó kétely nagy igazságkeresése.

A teljes összeomlást a nagy veszteség, Melinda halála tetőzi be, de ez is mint szörnyű fájdalom a már eddig is meglevő önmardosást a legvégsőkig fokozza, hiszen úgy érzi, Melinda halálát is ő okozta, bosszújának következménye. Nem lett „ölettetése” jó hírneve miatt, „jó hírneve” lett oda mindkét vonalon. Ő életben maradt. Ily nagy jellemnek azonban ez az erkölcsi halál több, mint „ölettetés”.

Csak így ismerheti el a király, hogy az ő és gyermekei vesztesége, Bánk és fia vesztesége között nagy különbség van: „Nincs a teremtésben vesztes, csak ő, | nincs árva, úgymond, csak az ő gyermeke”. Teljesnek látja Bánk bűnhődését és megkegyelmez. Bánk lelki összeomlásában tehát azok mellett a hazafias belső ellentmondások mellett „melyek a dráma első felében késleltették a cselekmény kibontakozását, amelyek a leszámolás után megrendítették”, feltétlenül szerepet játszik a mardosó önvád is, amely így Gertrudisnak a „kerítőség”-ben való ártatlansága esetén valóban motivált.

(Forrás, 1970. 1.)